

J.R.R. Tolkien

Enkele bedenkingen omtrent fantastische literatuur als romantisch protest

PAUL GIMENO

Hoe vindingrijk John Ronald Reuel Tolkien ook mag zijn geweest, dat zijn personages geen uitstaans zouden hebben met zijn leven of levensopvattingen, lijkt weinig waarschijnlijk. Toch loopt de auteur van *In de ban van de ring* niet hoog op met biografische anecdotes, zo blijkt uit één van zijn brieven. Ze leiden volgens hem de aandacht af van het werk, en erger nog, slorpen alle aandacht op wanneer het om psychologiserende anecdotes gaat. Toch levert een hardnekkige speurtocht in zijn biografie en in zijn briefwisseling iets op. Tolkien zelf erkent gemeenschappelijke trekken te hebben met zijn personages :

I am in fact a Hobbit (in all but size). I like gardens, trees and unmechanized farmlands; I smoke a pipe, and like good plain food (unrefrigerated); I am fond of mushrooms (out of a field); have a very simple sense of humor; I go to bed late and get up late (when possible); I do not travel much. I love Wales (what is left of it, when mines, and the even ghastly [afgrijpselijke] sea-side resorts, have done their worst).

(Carpenter 1981:288)

Zo'n duidelijke vereenzelviging met zijn hoofdpersonages zou je niet verwachten van een man die waarschuwt voor de afleidingsmaneuvers van de biografie. De verassende Hobbits beschreef hij als volgt :

Hobbits zijn een bescheiden, hoewel zeer oud volk, in het verleden talrijker dan tegenwoordig, want zij houden van vrede en rust en goed gebouwde aarde en woonden bij voorkeur

in een ordelijke en bloeiende landstreek. Zij hebben nooit begrip gehad voor, of gehouden van, werktuigen met ingewikkelder structuur dan van een blaasbalg, watermolen of handweefgetouw, hoewel zij uitstekend met gereedschappen konden omgaan. (...) De Hobbits hebben zich echter nooit met magie, in welke vorm ook, beziggehouden (...) In hun dagen van vrede en voorspoed waren zij een vrolijk volkje. Hun uiterlijk was over het algemeen eerder vriendelijk dan mooi: breed, met heldere ogen en rode wangen en monden die graag lachten en naar eten en drinken stonden. En lachen en eten en drinken deden zij dan ook, vaak en van harte, en zij waren te allentijde dol op eenvoudige grappen en op zes maaltijden per dag. Zij waren gastvrij en verzot op feestjes en geschenken, die zij altijd gul gaven en blij aanvaardden.

(Tolkien 1956(I):11-12)

Tolkien zelf was het eerste kind van een Engels koppel dat getrouwd was in 1891 in Zuid Afrika één jaar voor zijn geboorte. In 1895, toen zijn moeder met hem en zijn broer naar Engeland reisde, stierf Tolkiens vader. Intussen had zijn moeder zich tot het rooms-katholicisme bekeerd, waardoor haar kinderen na haar dood in 1904, erg geïsoleerd raakten in een door protestantisme gedomineerd Engeland. Misschien is het dat isolement dat John Tolkien naar de 'schuilplaats' van de talenstudies heeft gedreven. Zijn passie voor talen, die iedere Tolkien-lezer bekend is, en zijn kennis van oude talen hadden hem ertoe gebracht om vanaf 1916 mee te werken aan de *New English Dictionary* en vervolgens in 1925 professor Angelsaksisch te worden aan de Universiteit te Oxford.

Fantastische literatuur: infantiel of kritisch ?

Net zoals 'goed gekozen' biografische gegevens de aandacht voor het oeuvre kunnen verscherpen, aldus Tolkien, was hij ervan overtuigd dat 'geslaagde' fantastische verhalen op kritische wijze naar de werkelijkheid verwijzen. Geïnspireerd door de theoretische opvattingen van de romantische dichter Samuel Taylor Coleridge, beschouwde Tolkien de literatuur als een middel om de werkelijkheid onder een ander licht te plaatsen eerder dan om de werkelijkheid te weerspiegelen¹. De literatuur creëert als het ware 'andere werelden' die de reële wereld anders belichten. De fantastische literatuur kan de rijke betekenis van alledaagse dingen vanonder de sluier der vertrouwdheid halen :

The value of [Tolkien's] myth is that it takes all things we know and restores to them the rich significance which has been hidden by the 'veil of familiarity' (...). By putting bread, gold, horse, apple or the very roads into a myth, we

.....
Zie Tolkiens Andrew Lang Lecture van 1939, On Fairy-Stories: In *The Monsters and the Critics and Other Essays*, Christopher Tolkien (Ed). Allen & Unwin, London, 1983.

do not retreat from reality: we rediscover it. (...) By dipping them into the myth we see them more clearly.

(Lewis 1955, hernomen in 1982)

Voor Tolkien evenals voor zijn goede vriend C.S. Lewis bood de fantastische literatuur niet enkel een vluchtweg om aan de 'afgrijselijke kanten' van de kapitalistische/ industriële moderne samenleving te ontsnappen, maar ze bood hen ook de kans om er zich tegen te verzetten. Fantastische literatuur had voor Tolkien meer met de ontsnapping van een gevangene te maken dan met de vlucht van een deserteur. De fantastische literatuur was voor hen geen minderwaardig genre dat als jeugdliteratuur mocht worden gerangschikt. Ze had het vermogen om tegen het opkomend possessieve individualisme in, de waarde van vriendschap², solidariteit en gemeenschap te herstellen.

Het antimodernisme van Tolkien en Lewis³ werd gevoed door hun christelijke inspiratie en beiden zagen de fantastische literatuur als een middel bij uitstek om hun romantisch verzet tegen een seculier en materialistisch geworden samenleving te verwoorden. De op individualisme gefundeerde democratische samenleving heeft voor hen het gevoel van 'behoren' tot de familie, tot de gemeenschap en tot de natuur vernietigd. In zijn briefwisseling rapporteert Lewis :

Tolkien once remarked to me that the feeling about home must have been quite different in the days when a family had fed on the produce of the same few miles of country for six generations, and that perhaps this was why they saw nymphs in the fountains and dryads in the woods. We of course (...) are really artificial beings and have no connection (save in sentiment) with any place on earth. We are synthetic men, uprooted. The strength of the hills is not ours.

(Lewis 1966:154)

De betovering van de wereld herstellen, dat was het doel van Lewis en Tolkiens fictieve en fantastische verhalen. Aan de moderne samenleving de spiritualiteit terugbezorgen die ze verloren was onder de plethamer van het industrialisme, het materialisme en het utilisme⁴. Het is dan ook geen wonder dat beiden een inspiratiebron hebben gevonden in het werk van William Morris. Toen hij aan het Exeter College de Skeat Prize voor Engels had gekregen, besliste Tolkien de vijf gewonnen ponden aan de werken van Morris te besteden⁵. Net zoals ze hun fascinatie voor de mythen, sages en middeleeuwse riddersverhalen deelden, vonden ze elkaar in hun

.....
2 Vriendschap was voor Tolkien evenals voor Lewis een hoogwaardige uitdrukking van ieders individualiteit. Ze hadden een vriendenkring gevormd die door Lewis *The Inklings* werd genoemd en die door hen als een kern van verzet tegen de moderne wereld werd beschouwd.

3 Van C.S. Lewis zijn onder meer bekend *The Pilgrim's Regress: An Allegorical Apology for Christianity, Reason and Romanticism*, *The Chronicles of Narnia*, *The Abolition of Man*, *Out of the Silent Planet*, *Perelandra*, *That Hideous Strength* en *The Discarded Image*.

4 Over fictieve en fantastische verhalen als maatschappelijk protest zie bijvoorbeeld J. Zipes *Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales*. University of Texas Press, Austin, 1979.

5 Zie zijn brief van oktober 1914 naar zijn toekomstige vrouw, Edith Bratt (Carpenter 1981:7) en van (13) december 1960 aan professor L.W. Forster (Carpenter 1981:303).

haat en afkeer voor het industrialisme. Merkwaardig genoeg had de zoektocht naar het verloren *gemeenschapsgevoel* twee conservatieve Tories als Tolkien en Lewis op hetzelfde pad gebracht als de revolutionaire socialist William Morris. Als lid van de *Socialist League*, volgde Morris eerst en vooral Carlyle en Ruskin in zijn idealisering van de middeleeuwse samenleving, tot zijn ontdekking van Karl Marx in 1883-1884. Desalniettemin stak Morris blijkbaar nooit zijn afkeer voor de moderne industrialisering⁶ onder stoelen of banken, waardoor hij zich de veroordeling van orthodoxe marxisten op de hals haalde. Het is pas later, in de jaren '60, met de campagnes voor nucleaire ontwapening in Engeland, en het opkomende *New Left* waaronder de activist en historicus E.P. Thompson⁷, dat het romantisch anti-industrialisme van Morris opnieuw aandacht kreeg in marxistische kringen⁸. Tolkien koos de mythe of de legende om wat hij verafschuwde en wat hij vereerde in een literaire vorm te gieten.

Wat hij verafschuwde

- de reductie van de werkelijkheid tot haar empirische en materiële aspecten.
- hebzucht en materialistische ingesteldheid.
- de reductie van de mens tot een eng berekend *homo economicus*.
- de reductie van economie (beheren van het huis) tot chrematistic (beheren van het geld).
- industrialisatie van de samenleving (de door techniek gemediatiseerde relaties tussen mensen onderling en tussen mens en natuur).
- de (gecentraliseerde) macht en de oorlog.

Wat hij vereerde

- de spirituele betekenis van alledaagse dingen die in de sluier der gewoonten onopgemerkt waren gebleven.
- de waarde van vriendschap, solidariteit en gemeenschap.
- de waarde van het teloorgegangene gevoel van *behoren* tot de familie, tot de gemeenschap en tot de natuur.
- de christelijke vreugde (uitgedrukt via Godsverering).
- de vrede en de individuele creativiteit.

Hoewel Tolkiens romantische kritiek op de moderniteit overwegend *restauratief* van aard is⁹, drukt hij niet alleen een afschuw voor techniek en possessief individualisme uit¹⁰

.....

6 Zie onder andere, How I became a Socialist [1894]: In *Political Writings of William Morris*. Morton, A.L. (Ed). Lawrence and Wishart London, 1979. In verband met het politieke denken van W. Morris begrepen als 'esthetisch ecologisme', zie Marius de Geus (1993)

7 E.P. Thompson is onder meer de bekende auteur van *The Making of the English Working Class*. Vintage Books, New York, 1966 en van *William Morris: Romantic to Revolutionary* [1955]. Herziene uitgave, Pantheon Books, New York, 1977.

8 Zie ook *Culture and Society* (Columbia University Press, New York, 1958) van Raymond Williams die onder andere Edmund Burke, Charles Dickens, William Blake, William Morris en John Stuart Mill onder eenzelfde culturele traditie tracht te brengen.

9 Zelf gebruikte hij graag het woord 'recover(ing)'.
 10 Wat ze gemeenschappelijk heeft met de sociaal-libertair romantische kritiek van William Morris en E.P. Thompson, maar ook met deze van Gustav Landauer (Duitsland) en van Elisée Reclus (Frankrijk), die meer te vinden waren voor een ruraal dan voor een industrieel socialisme.

maar ook voor machtsstreven en voor oorlog. Daarin onderscheidt deze kritiek zich van het fascistisch romantisme dat oorlog, krijgers, en techniek vereerde¹¹. Het begrip 'romantisme' vat weliswaar een zeer rijk complex van ideeën samen zodat de neiging groot is om het begrip als een soort *coincidentia oppositorum* te beschouwen, als een zwart gat waarin allerlei opposities samenkomen¹² : revolutionair en contra-revolutionair, conservatief en vernieuwend, realistisch en fantastisch, democratisch en aristocratisch, enzovoort. De sociologen Michael Löwy en Robert Sayre hebben desalniettemin een poging gedaan om een aantal typen van 'romantisme' te onderscheiden¹³.

Volgens Löwy en Sayre is het romantisme :

1. restauratief (Novalis, Coleridge, Carlyle, Lamartine, Hugo)
2. conservatief (Disraeli, Burke)
3. fascistisch (Spengler, Hamson, Benn, Evola)
4. lijdzaam (Tönnies, Weber)
5. vernieuwend (Lamennais, Michelet, Sainte-Beuve)
6. revolutionair en/of utopisch, zelf onderverdeeld in verschillende typen :
 - a. jacobijns-democratisch (Rousseau, Heine, Shelley)
 - b. populistisch (Sismondi, narodnische beweging)
 - c. socialistisch-utopisch (Fourier, Leroux, Hess)
 - d. libertair (Bakounine, Kropotkine, Elisée Reclus, Landauer)
 - e. marxistisch (Lukács, Bloch, Benjamin, Lefebvre)

Volgens Löwy en Sayre wordt het restauratieve romantisme gekenmerkt door een radicale weigering van de moderne industrie en van het burgerlijke, possessieve individualisme. Tolkiens romantisme sluit hier zeer zeker bij aan, hoewel hij niet zozeer de techniek als dusdanig verafschuwt¹⁴, maar wel degelijk omwille van de macht die ze vertegenwoordigt. Zijn meesterwerk, *In de Ban van de Ring*, is dan ook het voorbeeld bij uitstek van wat Zipes¹⁵ de groeiende afstand noemde tussen aan de ene kant een steeds meer en meer door techniek bemiddelde dwingende samenleving en aan de andere kant individuen op zoek naar een authentiek gemeenschapsleven¹⁶.

11 Zie P. Schwerber *Nationalsozialismus und Technik. Die Geistigkeit der nationalsozialistische bewegung*. Munchen, 1930. Ook J. Herf *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986. Voor een herwaardering van de mythologie na de schandvlek van het fascisme, zie Manfred Frank *Der kommende Gott. Vorlesungen über die neue Mythologie*. Suhrkamp Verlag, 1982.

12 H.G. Schenk bijvoorbeeld gelooft dat het precies deze conflicten en contradicties zijn die de gemeenschappelijke kenmerken vormen van het romantisme. Zie *The Mind of the European Romantics. An Essay in Cultural History*. Anchor Books, New York, 1969.

13 Zie *Révolte et mélancholie. Le romantisme à contre-courant de la modernité*. Payot, Paris, 1992, waarin ze deze classificatie met de nodige nuances verantwoorden.

14 Tolkien heeft laten verstaan dat de Hobbits goed kunnen omgaan met eenvoudige vormen van techniek (zie hier boven zijn beschrijving van de Hobbits).

15 o.c., pp. 158-159. Noteer dat Zipes zelf naar Tolkiens werk refereert.

16 Binnen het domein van de huidige massacultuur, geven Löwy en Sayre het voorbeeld van *Starwars*, waar vriendschap en solidariteit het ijskoude universum van de techniek en van het kwaad overwinnen (o.c., pp. 233-34).

In de ban van de macht

Velen zien in *In de Ban van de Ring* enkel een bijzonder ingewikkeld maar toch erg boeiend fantastisch verhaal waarin de meest onverwachte figuren en personages opduiken, Orken, Trollen, Nazgûl - jawel -, Zwarte Ruiters, Tvenaars, Elfen, Enten, en waarin allerlei vreemde streken en plaatsen worden ontdekt, Midden-Aarde, het land waar alles zich afspeelt, Mordor, Gondor, Fangorn, De Gouw, Lorien, Moria, Minas Tirith, Pelargir, Minas Morgul, Barad-dûr, en ga maar zo verder. Een ongeremde verbeeldingskracht had J.R.R. Tolkien, die er zelfs aan gedacht had een landkaart van Midden-Aarde aan de beruchte trilogie toe te voegen.

Maar wat op een enthousiasmerend sprookje lijkt - de meeste onder Tolkiens lezers hebben het 1400 paginas tellende verhaal in één ruk gelezen - blijkt uiteindelijk een prachtig pleidooi te zijn voor het geloof in de macht van het individu om de geschiedenis mede te bepalen.

Tegen een wereld in waar ieder individu enkel een plaats krijgt binnen een ongedifferentieerde massa ten dienste van een genadeloze *wil om de macht* - die in het personage van Sauron wordt belichaamd -, waar ieders bestaan herleid wordt tot een functionele schakel in de strijd om de verovering van de absolute macht, zijn het de kleine levenslustige en bescheiden Hobbits die de strijd hebben gewonnen.

Naast de heldhaftige daden van de tovenaars, Gandalf of Saruman, van de Elfen, van de krijgers als Aragorn of Boromir, zijn de daden van de Hobbits Frodo en Sam maar klein bier. Zij zijn het nochtans die dank zij hun vrijwillige inzet de toekomst van Midden-Aarde op een beslissende wijze determineren; niet Gandalf, noch de Elfen of Aragorn, die nochtans over bijzondere *deskundige* machten beschikken. Tolkien slaagt er precies in om de lezer zich te laten vereenzelvigen met die kleine Hobbits die de meest onvoorstelbare en schrikwekkende toestanden *ondergaan* en er voortdurend over moeten ingelicht worden. Hoewel de wijze Gandalf bijvoorbeeld alle situaties beheerst, is het de kleine Sam Gewessie die erin slaagt het ultieme kwaad te verdrijven.

De huiveringwekkende machtzucht van Sauron, die zich de Ringen van de macht wil toeëigenen, wordt ook door andere figuren uit de trilogie gedeeld, Boromir, Saruman de Tvenaar die bondgenoot was geweest van Gandalf, maar *allen* falen. Mordor, waar Sauron gevestigd is, wordt dan ook symbool voor wat zich zowel in Engeland als in de hele wereld in de jaren '40 afspeelde; symbool van de verovering van wetenschap en techniek door het kwaad.

De visie van Tolkien op het kwaad moet niet te eenzijdig worden gezien. Bovenop zijn afkeer voor Hitler en al wat met die man te maken had¹⁷, had hij zijn zoon Christopher ook duidelijk gemaakt dat oorlogsmachines, voor hem, nooit aan de goede kant kunnen staan, omdat zij altijd geweld, vernietiging en de teloorgang van de individuele keuze impliceren. Niet enkel Hitlers bommenwerpers maar ook deze

.....
17 Zie zijn briefwisseling, o.a. brief 131 (Carpenter 1981:160)

van de RAF, waarbij Christopher aangesloten was, heeft Tolkien met de schrikwekkende 'vliegmonsters' van Sauron, de Nazgûl, vergeleken :

(...) it is the aeroplane of war that is the real villain. And nothing can really amend my grief that you, my best beloved, have any connection with it. My sentiments are more or less those that Frodo would have had if he discovered some Hobbits learning to ride Nazgûl-birds

(Carpenter 1981:115)

Toen Englands eerste atoombom ontplofte in Monte Bello Island - tegen Australië in 1952, schreef Tolkien naar zijn uitgever Rayner Unwin:

I regret to note that the billowing [opzwellend] cloud recently pictured did not mark the fall of Barad-dûr¹⁸, but was produced by its allies - or at least by persons who have decided to use the Ring for their own (of course most excellent) purposes.

(Carpenter 1981:165)

De vereenzelviging van Mordor, rijk van de techniek en van het kwaad, met de moderne wereld kon niet duidelijker worden. In de zelfde brief naar Rayner Unwin kloeg Tolkien over het toenemende lawaai en de luchtvervuiling in de volgende termen:

This charming house has become uninhabitable - unsleepable-in, unworkable-in, rocked, racked with noise, and drenched with fumes. Such is modern life. Mordor in our midst.

(Carpenter 1981:165)

Maar in de oorlog zag hij voornamelijk de versterking opduiken van een onpersoonlijk gecentraliseerde Staat. In 1944 schreef hij naar zijn zoon Christopher:

When it is all over, will ordinary people have any freedom left (or right) or will they have to fight for it, or will they be too tired to resist? The last rather seems the idea of some of the Big Folk. Who have for the most part viewed this war from the vantage point of large motor-cars.

(Carpenter 1981:89)

Hoewel Humphrey Carpenter (1977) rapporteert dat Tolkien niet van allegorieën hield omdat ze als literair procédé al te eenvoudige correlaties maken tussen werkelijkheid en kunst¹⁹, toch kan ik me niet van de indruk ontdoen dat Tolkien maar al te graag van dit procédé gebruik maakte, althans toch in zijn briefwisseling. De volgende correlaties had hij tenslotte zelf gesuggereerd:

¹⁸ Barad-dûr is de plaats in Mordor waar Sauron en zijn knechten van het kwaad, de Zwarte Ruiters, Nazgûl en Orken, zijn gevestigd.
¹⁹ Zie zijn briefwisseling (Carpenter 1981:145).

VERHAAL

WERKELIJKHEID

Nazgûl	bommenwerpers
Mordor	het Stalinisme, het nazisme, de industrialisatie
Orken	de nazi's
de Ring	de macht, het kwaad, de atoombom
Sauron, Saruman	magie = techniek omwille van heerschappij, machtsstreven
Gandalf, Elfen	betovering = techniek omwille van verwondering, vrede
de Hobbits	de gewone mensen, Tolkien zelf

Deze allegorieën zijn nochtans niet altijd voor iedereen even duidelijk geweest. En dat wijst toch op de beperkingen van fantastische literatuur - sprookjes, mythes, legenden - als uitingen van maatschappelijk protest. *In de Ban van de Ring* is desalniettemin een gigantisch succes geworden. In 1968 waren drie miljoen exemplaren verkocht, in 1978 acht miljoen, in niet minder dan achttien verschillende talen, zodat de *Evening News* kon beweren dat enkel de Bijbel tot nog toe beter was verkocht²⁰. In 1966 recenseerde C.B. Cox *In de Ban van de Ring* in de *Spectator*²¹ en beklemtoonde de correlatie tussen de *counter-culture* beweging van de jaren zestig en Midden-Aarde. Anderen zagen het oeuvre eerder als een aanmoediging voor 'infantiel gedrag' of escapisme dan als een pleidooi voor politiek engagement²². Slechts voor diegenen die zich toen al bewust waren van de verspreide milieuvernietiging en de gevaren van nucleaire technieken, was de wereld van Midden-Aarde een aangrijpende allegorie van de alledaagse werkelijkheid. David McTaggart, medewerker bij Greenpeace, rapporteert dat hij zich tijdens zijn reis naar het Franse Mururoa in 1972, voortdurend in situaties uit Tolkiens oeuvre geplaatst zag:

I had been reading *The Lord of the Rings*. I could not avoid thinking of parallels between our own little fellowship and the long journey of the Hobbits into the vulcano-haunted land of Mordor, home of the Dark Lord who lived in his fortress surrounded by fierce armies, his Evil Eye scanning, scanning, scanning for intruders.

(McTaggart & Hunter 1978:82)

David Nicholson-Lord (1987) legde later eveneens de link tussen Tolkiens verhaal en een groeiend milieubewustzijn, en er is ook nog Colin Wilson die in Gandalf de redding herkende waarin jonge revolterende stedelingen geloven:

The Lord of the Ring is at once an attack on the modern world and a credo, a manifesto. It stands for a system of

.....
²⁰ *Evening News*, 2 July 1979, p. 22.

²¹ Zie C.B. Cox, *The World of the Hobbits*: In *Spectator*, 30 December 1966.

²² Zie Maurice Richardson, *New Novels*: In *New Statesman*, 18 December 1954, waar hij volwassenen oproept om zich tegen infantilisme te verweren (o.c., p.835).

values; that is why teenagers write 'Gandalf lives' on the walls of the London tubes.

(Wilson 1974:28-29)

Dat *In de Ban van de Ring* voor een 'systeem van waarden' staat zoals Colin Wilson beweerde, behoeft geen twijfel, maar de vraag is hoe deze waarden, die tenslotte binnen een eng conservatief Tory denkpatroon zijn gegroeid, verder te interpreteren.

Welk conservatisme ?

Het 'systeem van waarden' dat Tolkiens oeuvre, en in het bijzonder *In de Ban van de Ring* onderbouwt, heb ik reeds hierboven ontleed. Op het eerste zicht is het bijzonder merkwaardig dat, zoals reeds gezegd, een ouderwetse Tory als Tolkien met dat systeem van waarden zowel de *counter-culture* van de jaren '60 als leden van Greenpeace en het groeiende milieubewustzijn zou hebben aangesproken. Het komt des te verrassender over als we ons ook nog realiseren dat het 'systeem van waarden', zoals door Tolkien en Lewis verdedigd, pas volledig wordt wanneer we er een zekere graad van paternalisme aan toevoegen, vermengd met een gemeenschaps-ideaal waarin het sociaal cement uit eerbied en verplichtingen bestaat. Verrassend omdat eerbied en verplichtingen niet onmiddellijk de waarden zijn waarmee wij de *counter-culture* beweging kunnen associëren. Het conservatieve paternalisme van Tolkien valt ook nauwelijks te rijmen met de permissieve seksualiteit die in de *counter-culture* beweging een progressieve rol speelde. Deze belangstelling voor Tolkiens werk getuigt eigenlijk van het feit dat de scheidingslijn tussen 'progressief' en 'conservatief' hier niet duidelijk is. Carl Amery (1974), bijvoorbeeld, heeft een interessante poging gedaan om deze scheidingslijn opnieuw te denken. In *Progressismus und Konservatismus* meent hij dat linksen het conservatisme van de negentiende-eeuwse contrarevolutionair Edmund Burke dienen over te nemen, dat bestaat uit een 'partnerschapsrelatie tussen de dode-, de levende- en de nog-niet-geboren mensen'²³. Maar de noemer 'conservatisme' blijft hier onvoldoende genuanceerd, gezien behoudsgezindheid nog niets zegt over datgene wat behouden moet worden²⁴. In dat opzicht, beweerde Erhard Eppler (1975) dat het politieke conservatisme van vandaag meer te maken heeft met het behoud van het economisch liberalisme, van de technologische vooruitgang en van het possessieve individualisme dan met het anti-liberale conservatisme van Burke. Erhard Eppler heeft dan ook het onderscheid gemaakt tussen een 'structurenconservatisme', waartoe hij het hedendaagse (neo)liberalisme rekent, en een 'waardenconservatisme', erfgoed van Burkes conservatisme, dat eerder aansluit bij het - al of niet christelijk geïnspireerde -

23 *Progressismus und Konservatismus*. In *Vorgänge* no. 4, 1974: 30.

24 Het is een misvatting te geloven dat een morele consensus omtrent de eerbied die wij zouden moeten hebben ten opzichte van de welvaart en het welzijn van toekomstige generaties een voldoende voorwaarde biedt om het milieu te beschermen. De econoom David Pearce (1989, 1991), bijvoorbeeld, heeft gesuggereerd dat een 'constante stock aan kapitaal' zou moeten overgedragen worden van generatie tot generatie, maar hij verdedigt het *substitutieprincipe* volgens hetwelke, voor een constante stock aan kapitaal die wordt overgedragen, 'natural capital' (ie atmosfeer, rivieren, wouden, enz.) vervangen mag worden door 'man-made capital' (ie technologie, industrie, enz.). Voor een kritiek op het *substitutieprincipe* zie Herman Daly, *From empty-world to full-world economics: Recognizing an historical turning point in economic development*. In *Environmentally Sustainable Economic Development: Building on Brundtland*. R. Goodland, H. Daly, S. El Serafy, B. von Droste (Eds) UNESCO, 1992: 15-28. Ann Taylor, *Choosing Our Future: A Practical Politics of the Environment*. Routledge, London, 1992.

.....

verzet tegen de reductie van mensen tot hun economische rendement en bij een positieve waardering van solidariteit, vertrouwensrelaties en bescheidenheid.

In de Ban van de Ring is ongetwijfeld geen 'progressief' politiek pleidooi voor activisme maar, zoals Greenpeace-lid McTaggart ervan getuigde, het kan gerust een bijzondere zij het literaire bevestiging hebben betekend voor activisten. Ook vandaag de dag kan het nog steeds als een prangende literaire illustratie worden gelezen van het verzet van rurale volkeren, zoals Chipko sympathisanten²⁵ en Kuna Panamezen²⁶ tegen de Mordor van een dwingend, uniformiserend en universaliserend ontwikkelingsmodel dat zich toespitst op de promotie van grootschalige projecten en van exportgerichte economische groei²⁷.

Het punt is dat wie zich geroepen voelt om de waarde van vriendschap, solidariteit en gemeenschapsgevoel in ere te herstellen, zich daarom nog niet geroepen hoeft te voelen om op paternalistische²⁸ wijze 'moeder aan de haard' te laten terugkeren, terugkeer waarmee het waardenconservatisme van Tolkien - ongelukkig genoeg - nochtans geen moeite had. Uit mijn sympathie voor het eerste volgt dan ook nog geen greintje enthousiasme voor het tweede²⁹, net zoals uit mijn respect voor de 'natuur' geen haat voor de mens zou kunnen volgen. Dit in tegenspraak met diegenen die zoals Marcel Gauchet en Luc Ferry maar al te graag de retoriek van het amalgaam hanteren³⁰.

Bibliografie

Amery, C.

1974 *Das Ende der Vorsehung. Die gnadenlosen Folgen des Christentums*. Rowohlt, Hambourg.

Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (Eds)

1994 *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press, Cambridge.

Carpenter, H.

1977 *Tolkien: A Biography*. Houghton Mifflin, Boston.

1978 *The Inklings: C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, Charles Williams, and Their Friends*. Allen & Unwin, London.

.....

25 Zie van de Chipko activist S. Bahuguna, *Whither Development? The Chipko Message*. Chipko Information Center, Silgara, India, 1993.

26 Zie M. Painter & W.H. Durham (Eds), *The Social Causes of Environmental Destruction in Latin America*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995. Zie ook Barbara R. Johnston (Ed), *Who Pays the Price? The Sociocultural Context of Environmental Crisis*. Island Press, Washington, 1994.

27 Zie John Bodley, *Victims of Progress*. Benjamin/Cummings, Menlo Park, 1988. Rajni Kothari, *Poverty: Human Consciousness and the Amnesia of Development*. Zed Books, London, 1993; Stan Burkey, *People First: A Guide to Self-Reliant, Participatory Rural Development*. Zed Books, London, 1993; *Rethinking Bretton Woods: Development. New Paradigms and Principles for the Twenty-fifth Century*. Griesgraber, J.M. & Gunter, B.G. (Eds). Pluto Press, London, 1996; Yosef Gottlieb, *Development, Environment and Global Dysfunction*. Ste Lucie Press, 1996. Zie ook Catherine Gaudard, La sécurité alimentaire sacrifiée au commerce international: Au Philippines, des paysans en lutte contre les « développeurs »: In *Le Monde Diplomatique*, Juillet 1996: 26-27.

28 Gerald Dworkin (1971: 108) definieert *paternalisme* als een 'Interference with a person's liberty of action justified by reasons referring exclusively to the welfare of good, happiness, needs, interests, or values of the person being coerced'.

29 Voor een gelijkaardige positie tegenover de 'gemeenschap' zie Zygmunt Bauman, *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*, Blackwell, London, 1995; ook Scott Lash, Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community, in U. Beck, A. Giddens, S. Lash (1994: 110-173, 198-215).

30 Zie Marcel Gauchet, *Sous l'amour de la nature, la haine des hommes*: In *Le Débat*, no. 60, mai-août 1990; Luc Ferry, *Le nouvel ordre écologique*, Grasset, Paris, 1992; zie ook mijn, *Le cauchemar de l'écologie radicale*: In *Critique*, no. 563, avril 1994.

Carpenter, H. (Ed)

1981 *The Letters of J.R.R. Tolkien*. With the assistance of Christopher Tolkien. Allen & Unwin, London.

Castoriadis, C.

1990 Pouvoir, politique, autonomie: In *Le Monde morcelé. Les Carrefours du Labyrinthe III*. Seuil, Paris. Reeds verschenen in *Revue de Métaphysique et de Morale*, 93 (janvier 1988).

Dworkin, G.

1971 Paternalism: In *Morality and the Law*. Wasserstrom, R.A. (Ed). Wadsworth, Belmont (Calif.

Eppler, E.

1982 *Ende oder Wende. Von der Machbarkeit des Notwendigen*. D.T.V., Munchen (1ste uitg. 1975)

Geus, M. de

1993 *Politiek, Milieu en Vrijheid*. Jan van Arkel, Utrecht

Isaac, N. & Zimbardo, R. (Eds)

1968 *Tolkien and the Critics: Essays on J.R.R. Tolkien's Lord of the Rings*. Notre Dame University Press, Notre Dame.

Kocher, P.

1968 *Master of Middle-Earth: The Achievement of J.R.R. Tolkien*. Thames and Hudson, London

Lewis, C.S.

1955 The Dethronement of Power: In *Time and Tide*, 22 Oct.

1982 Tolkien's Lord of the Ring: In *On Stories and Other Essays on Literature*. Hooper, W. (Ed). Harcourt Brace, New York.

Lewis, W.H. (Ed)

1966 *The Letters of C.S. Lewis*. Geoffrey Bles, London

McTaggart, D. & Hunter, J.

1978 *Greenpeace III - Journey into the Bomb*. Collins, London

Nicholson-Lord, D.

1987 *The Greening of the Cities*. Routledge and Kegan Paul, London & New York.

Pearce, D. et. al.

1989 *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan, London

Pearce, D. (Ed)

1991 *Blueprint 2: Greening the World Economy*. Earthscan, London

Tolkien, J.R.R.

1956 *In de Ban van de Ring. De Reisgenoten I. De Twee Torens II. De Terugkeer van de Koning III*. Prisma-Boeken, Utrecht/Antwerpen.

1983 On Fairy-Stories: In *The Monsters and the Critics and Other Essays*. Tolkien, C. (Ed) Allen & Unwin, London.

Williams, R.

1973 *The Country and the City*. Hogarth Press, London, (second edn 1985)

Wilson, C.

1974 *Tree by Tolkien*. Village Press, London.

Paul Gimeno is moraalfilosoof en als assistent verbonden aan de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap van de Gentse Universiteit.